

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ

Παραδοτέο 1.1.

ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΣΤΕΛΕΧΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ

Εγχειρίδιο

Έργο

«Εκπόνηση επιμορφωτικού εκπαιδευτικού ενημερωτικού υλικού και προγράμματος σπουδών επιμόρφωσης»

που εντάσσεται στις Πράξεις «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού», των Αξόνων Προτεραιότητας 1 & 2 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», το οποίο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ).

Αθήνα, Φεβρουάριος 2015

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν εγχειρίδιο περιλαμβάνει εκπαιδευτικό και επιμορφωτικό υλικό που απευθύνεται σε στελέχη της εκπαίδευσης και σε εκπαιδευτικούς σχετικά με το φαινόμενο της σχολικής βίας και εκφοβισμού.

Επιστημονικά Υπεύθυνη για το παραδοτέο: Ζαχαρούλα Σμυρναίου, Επίκουρη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

** Οι όροι «θύμα» και «θύτης» χρησιμοποιούνται στο κείμενο για χάρη του λόγου. Η χρήση τους, όπως και άλλων αρνητικών όρων (π.χ. νταής, δράστης), στην καθημερινή πρακτική δημιουργεί «ταμπέλες», στιγματίζει και επηρεάζει την αυτοεικόνα των ατόμων. Ακόμη, χρησιμοποιήθηκαν οι όροι «σχολική» βία και εκφοβισμός και όχι «ενδοσχολική», σύμφωνα με τους όρους της Πράξης στην οποία εντάσσεται το έργο και την προκήρυξή του.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ: ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (ΣΒΕ), αν και δεν αποτελεί ένα καινούργιο κοινωνικό πρόβλημα, αφού πολλές ερευνητικές μελέτες έχουν εκπονηθεί από το 1978, όταν μελετήθηκε για πρώτη φορά από τον Σουηδό καθηγητή ψυχολογίας Dan Olweus, λαμβάνει σήμερα παγκοσμίως ανησυχητικές διαστάσεις, ενώ ιδιαίτερα κρίσιμη είναι η ολοένα και αυξανόμενη ένταση που χαρακτηρίζει τα σύγχρονα περιστατικά – κυρίως λόγω της χρήσης εργαλείων κοινωνικής δικτύωσης (cyberbullying).

Βάσει ερευνητικών πορισμάτων, η εμπλοκή νεαρών ατόμων σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού (bullying) εμπεριέχει πολύ σοβαρές επιπτώσεις για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη τους, αλλά και για τη διαδικασία της μάθησης. Ενώ, ως κοινή διαπίστωση ως προς την καταπολέμηση του φαινομένου, έχει επισημανθεί η αναγκαιότητα για σχεδιασμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων πρόληψης και παρέμβασης σε επίπεδο σχολείου για όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας, αλλά και για τους γονείς.

Ορισμός σχολικού εκφοβισμού

Ο όρος σχολικός εκφοβισμός χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια κατάσταση κατά την οποία εκτελείται **εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε συμμαθητές από συμμαθητές τους, στο πλαίσιο μιας διαπροσωπικής σχέσης που χαρακτηρίζεται από δυσαναλογία εξουσίας, εντός και εκτός σχολείου**. Βάσει του ορισμού του σχολικού εκφοβισμού τίθενται τα εξής κριτήρια για την οριοθέτηση του εν λόγω φαινομένου:

απρόκλητη & εσκεμμένη αρνητική πράξη/ επιθετική συμπεριφορά

επανάληψη

- **ανισορροπία δύναμης ή εξουσίας**
αρνητικές επιπτώσεις και αποτελέσματα

Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι **όλες οι μορφές μαθητικής επιθετικότητας δεν αποτελούν πάντα μορφή εκφοβιστικής συμπεριφοράς**, όπως, για παράδειγμα, εάν πρόκειται για μεμονωμένα περιστατικά (καυγάς στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού), τα εμπλεκόμενα μέλη χαρακτηρίζονται από ίση δύναμη, κλπ. (Αντωνίου, 2008).

Μορφές σχολικής βίας και εκφοβισμού

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός μπορεί να εκδηλωθεί με **διάφορες μορφές άμεσες ή έμμεσες**. Οι άμεσες -ανοιχτές επιθέσεις απέναντι στο θύμα- καθίστανται ως πιο εύκολα αναγνωρίσιμες, ενώ οι έμμεσες -με τη μορφή της κοινωνικής απομόνωσης και του σκόπιμου αποκλεισμού από την ομάδα- χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής και παρατήρησης εκ μέρους των εκπαιδευτικών και των γονέων.

A. Λεκτικός: Αποτελεί μια άμεση μορφή εκφοβισμού, που περιλαμβάνει τη χρήση:

- ✓ υβριστικών ή περιπαικτικών εκφράσεων
- ✓ παρατσουκλιών
- ✓ πειραγμάτων
- ✓ απειλών, εκβιασμών
- ✓ αγενών σχολίων και ειρωνείας ή και άλλου είδους κοροϊδευτικών και σαρκαστικών εκφράσεων

B. Συναισθηματικός: Πρόκειται κυρίως για έμμεση μορφή εκφοβισμού, που περιλαμβάνει²:

- ✓ απειλές, εκβιασμούς
- ✓ διάδοση κακοηθών και ψευδών φημών
- ✓ υβριστικές ή περιπαικτικές εκφράσεις για τη φυλή, την εθνικότητα, τη θρησκεία, την ταυτότητα αναπηρίας, τη σεξουαλική ταυτότητα του θύματος
- ✓ επιδιωκόμενη απομάκρυνση των φίλων
- ✓ απομόνωση
- ✓ άσκηση πίεσης από τους συμμαθητές

Γ. Ψυχολογικός: Πρόκειται για έμμεση μορφή εκφοβισμού, όπου τα θύματα βιώνουν εσκεμμένα σε μεγάλη συχνότητα αποκλεισμό από κοινωνικές ή/και ομαδικές δραστηριότητες, κοινωνική απομόνωση ή αποκλεισμό από το παιχνίδι στα διαλείμματα. Επίσης, τα θύματα μπορεί να είναι αποδέκτες δυσφήμισης και κακοπροαίρετων κουτσομπολιών.

Δ. Σωματικός: Αποτελεί μια άμεση μορφή εκφοβισμού, η οποία αφορά σε:

- ✓ άσκηση φυσικής βίας (χτυπήματα, τσιμπήματα, δαγκωνιές, σπρωξίματα, τρικλοποδιές, γρονθοκοπήματα)
- ✓ καταστροφή ή κλοπή προσωπικής περιουσίας

Ε. Κοινωνικός: Ο κοινωνικός εκφοβισμός μπορεί να είναι άμεσος ή έμμεσος και αφορά στον σκόπιμο αποκλεισμό των μαθητών από κοινωνικές δραστηριότητες ή στην άσκηση επιρροής στην ομάδα των συνομηλίκων, ώστε να αισθανθούν αντιπάθεια για το θύμα.

ΣΤ. Σεξουαλικός: Πρόκειται για μια μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης, η οποία εκδηλώνεται με:

- ✓ υβριστικά σχόλια ή πειράγματα σεξουαλικού περιεχομένου
- ✓ ανήθικες χειρονομίες
- ✓ ανεπιθύμητα αγγίγματα
- ✓ δημοσιοποίηση περιπαιχτικών σεξουαλικών σκίτσων
- ✓ σεξουαλική επίθεση

Ζ. Ρατσιστικός: Πρόκειται για την εκδήλωση λεκτικής, συναισθηματικής ή και σωματικής βίας που στόχο έχει να προσβάλει το θύμα λόγω:

- ✓ της καταγωγής του
- ✓ της κοινωνικής τάξης του
- ✓ της οικονομικής κατάστασης της οικογένειάς του
- ✓ της διαφορετικότητάς του από το σύνολο της πλειοψηφίας

Η. Εκφοβισμός με εκβιασμό (extortion): Συνήθως αναφέρεται στην κλοπή ή στην καταστροφή υλικών αντικειμένων του θύματος

Θ. Ηλεκτρονικό bullying/cyber bullying³: Γίνεται μέσω της χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών, κινητών τηλεφώνων και άλλων ηλεκτρονικών συσκευών και εμφανίζεται συχνότερα σε ιστότοπους όπου συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός εφήβων. Εκδηλώνεται με:

- ✓ αποστολή υβριστικού ή απειλητικού υλικού
- ✓ δημοσίευση μη κολακευτικών φωτογραφιών χωρίς συναίνεση

- ✓ διάδοση ανυπόστατων φημών μέσω e-mails, MMS, SMS
- ✓ τον αποκλεισμό ενός ατόμου από μια δικτυακή ομάδα
- ✓ επαναλαμβανόμενες κλήσεις στο κινητό από άγνωστο νούμερο
- ✓ υποκλοπή στοιχείων λογαριασμού και αποστολή μηνυμάτων σε άλλους χρήστες (Γάκη & Αντωνίου, 2014· Μέλλου & Αντωνίου, 2013).

Προφίλ των άμεσα εμπλεκόμενων μελών και ψυχολογικές συνέπειες

A. Το παιδί που βιώνει εκφοβισμό

Συνήθως το παιδί που βιώνει εκφοβισμό θα παρουσιάζει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως **να διαφέρει κατά κάποιον τρόπο από τη μέση εικόνα του μαθητή** είτε ως προς τα φυσικά χαρακτηριστικά (ύψος, βάρος, χρώμα δέρματος, κλπ.) είτε ως προς στοιχεία, όπως η θρησκεία, η εθνικότητα ή και οι σεξουαλικές του προτιμήσεις και να είναι σε μειονεκτική θέση ως προς τη δύναμη ή εξουσία σε σχέση με το παιδί που το εκφοβίζει.

Λόγω των αναίτιων επιθετικών καταστάσεων που βιώνει, θα υπάρχουν πολύ σοβαρές αρνητικές ψυχολογικές συνέπειες οι οποίες θα το επηρεάσουν, ενδεχομένως, για όλη του τη ζωή. Συνοπτικά αναφέρονται οι εξής:

- ✓ χαμηλή αυτοεκτίμηση
- ✓ αίσθημα απελπισίας, ντροπής
- ✓ αδυναμία επίλυσης προβλημάτων
- ✓ εμφάνιση μορφών κατάθλιψης
- ✓ αδυναμία εκδήλωσης συναισθημάτων ή έντονα συναισθηματικά ξεσπάσματα
- ✓ αίσθημα μοναξιάς
- ✓ τάση για απομόνωση
- ✓ χαμηλές σχολικές επιδόσεις και αδικαιολόγητες απουσίες
- ✓ άγχος, φοβίες, ανασφάλειες
- ✓ ψυχολογικά/ψυχοσωματικά προβλήματα (πονοκέφαλοι, κοιλιακά άλγη κ.λπ.)
- ✓ ενούρηση, διαταραχές ύπνου
- ✓ να δαγκώνει τα νύχια του
- ✓ να έχει απώλεια όρεξης

B. Το παιδί που εκφοβίζει

Συνήθως τα παιδιά που εκφοβίζουν διακρίνονται για την **αντικοινωνική τους συμπεριφορά και την τάση τους προς την παραβατικότητα**. Κατά τη σχολική τους ζωή συνήθως δεν έχουν καλή επίδοση στα μαθήματα, ενώ δημιουργούν προβλήματα την ώρα των μαθημάτων και αρέσκονται να προκαλούν τους εκπαιδευτικούς με τη συμπεριφορά τους. Γενικά στοιχεία που διακρίνουν το παιδί που εκφοβίζει είναι τα εξής:

- ✓ Διακατέχεται από την ανάγκη για κυριαρχία και επιβολή της εξουσίας του σε άλλους
- ✓ Εκδηλώνει αδυναμία ελέγχου παρορμήσεων και έλλειψη αίσθησης του μέτρου
- ✓ Εμφανίζει μειωμένη ικανότητα αυτοελέγχου
- ✓ Διακρίνεται για την αδυναμία του ως προς την τήρηση κανόνων και ορίων
- ✓ Έχει διογκωμένη αντίληψη για τον εαυτό του και απόλυτη έλλειψη ενσυναίσθησης (empathy)
- ✓ Αισθάνεται ασυνήθιστα χαμηλό άγχος
- ✓ Δυσκολεύεται στη διαλεκτική επίλυση των διαφορών του και στη διαχείριση της επιθετικότητάς του
- ✓ Επιδεικνύει εχθρότητα απέναντι στο περιβάλλον του, ιδιαίτερα απέναντι σε γονείς και εκπαιδευτικούς
- ✓ Δεν έχει ιδιαίτερα μεγάλη δημοτικότητα, ενώ αυτή φθίνει καθώς προσχωρά στις εκπαιδευτικές βαθμίδες
- ✓ Του αρέσει να περιβάλλεται από άλλους συμμαθητές του οι οποίοι το θεωρούν αρχηγό τους

Γ. Τα παιδιά θεατές

Τα παιδιά θεατές **παίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο** στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, ενώ ανάλογα με τη στάση που κρατούν διευκολύνουν ή λειτουργούν ανασταλτικά στην επανεμφάνιση παρόμοιων περιστατικών.

Τα παιδιά θεατές ανάλογα με τη στάση που κρατούν, κατά τη διάπραξη περιστατικών σχολικής βίας, διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

- Αυτά που απομακρύνονται, όταν εκδηλώνονται περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, προκειμένου να μην παρέμβουν ή παραμένουν ουδέτεροι παρατηρητές των επεισοδίων **(οι παρατηρητές)**
- Αυτά που υποστηρίζουν τον δράστη και υποκινούν την εμπλοκή άλλων μαθητών σε επεισόδια θυματοποίησης **(οι βοηθοί του δράστη)**
- Αυτά που γελούν και παροτρύνουν τον δράστη για τον λόγο ότι συγκλίνουν με τη δική του συμπεριφορά ή κατά κάποιον τρόπο θαυμάζουν τον εκφοβιστή **(οι ενισχυτές)**.
- Αυτά που παρεμβαίνουν, προκειμένου να σταματήσουν τους εκφοβιστές και παρέχουν άμεση ή έμμεση υποστήριξη στο θύμα **(υπερασπιστές θύματος)**.

Αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού σε επίπεδο σχολείου και τάξης

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να αντιμετωπίζει με τη δέουσα προσοχή κάθε περιστατικό **σχολικού εκφοβισμού, αφιερώνοντας εξίσου χρόνο και στα δύο μέρη –τον θύτη και το θύμα-** και όχι να αναλώνεται μόνο σε συζητήσεις με τον θύτη. Επιπλέον, θα πρέπει να προσπαθήσει να προσδιορίσει το πρόβλημα, εκμαιεύοντας αιτίες και κίνητρα που οδήγησαν τον θύτη σε τέτοια συμπεριφορά. Οι δε λύσεις που θα προτείνει θα πρέπει να καλύπτουν και να γίνονται αποδεκτές και από τις δύο πλευρές των εμπλεκομένων. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, θα πρέπει να **καλλιεργείται τέτοιο κλίμα στο σχολικό περιβάλλον**, ώστε να μην αποσιωπώνται ανάλογα περιστατικά και το θύμα να εμπιστεύεται το εκπαιδευτικό προσωπικό για μια ομαλή διευθέτηση.

Ενδεικτικά συστήνονται οι παρακάτω ενέργειες πρόληψης στο πλαίσιο του σχολείου⁴:

- Ενημέρωση των παιδιών από τους καθηγητές για τους κανόνες συμπεριφοράς στο σχολείο
- Εύρεση κατάλληλων τρόπων έκφρασης της επιθετικότητας, όπως τα αθλήματα και η τέχνη, καθώς και κατάλληλο πλαίσιο για ανάδειξη της ομαδικής συνεργασίας και της ευγενούς άμιλλας
- Ουσιαστική και αποτελεσματική εποπτεία κατά τα διαλείμματα
- Ανάπτυξη διαθεματικών προγραμμάτων, συνδεδεμένων με το πρόγραμμα σπουδών για την προαγωγή της ψυχικής υγείας των μαθητών, προκειμένου να ενισχυθεί και το αίσθημα της συνεργασίας και της αλληλοκατανόησης μεταξύ των μαθητών
- Επιμόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού για την αναγνώριση και την αποτελεσματική διαχείριση του φαινομένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Ορισμός της Επιθετικότητας

Η επιθετικότητα αποτελεί μια δίσημη έννοια και διακρίνεται σε επιθετικότητα ως «ενόρμηση» ή «λειτουργική επιθετικότητα» και σε «εχθρική επιθετικότητα» ή βίαση συμπεριφορά. Η διάκριση αυτή καθιστά σαφές ότι η επιθετικότητα δεν ενέχει μόνο αρνητικά στοιχεία, αλλά και θετικά. Η πρώτη αποτυπώνει και προσδιορίζει την επιθετικότητα ως εγγενές στοιχείο της ανθρώπινης φύσης και ως μία φυσιολογική ιδιότητα του ατόμου, με την οποία στοχεύει σε ενέργειες διεκδίκησης και επιδεικνύει δυναμισμό προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Η δεύτερη διάκριση της επιθετικότητας ως εχθρικής ή βίασης συμπεριφοράς αναφέρεται στην πρόθεση ενός ατόμου να βλάψει ή να «ακυρώσει» τις προσπάθειες και τα θέλω κάποιου άλλου ατόμου. Πιο αναλυτικά, με τον όρο «εχθρική επιθετικότητα» αναφερόμαστε γενικά σε μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες προκαλούν ζημιές, τραυματισμούς ή οποιεσδήποτε δυσάρεστες καταστάσεις και βιώματα ή μείωση της ευεξίας άλλων ατόμων του περιβάλλοντος. (Αντωνίου, 2004· Αντωνίου & Κουτσούκου, 2011· Αντωνίου, Ντόφη & Παππά, 2013). Προκειμένου να οριοθετηθεί η έννοια της εχθρικής επιθετικότητας και της επιθετικής συμπεριφοράς ως προς τη βλαπτική κατάσταση που επιφέρει σε άλλα άτομα, ορίζονται τα εξής κριτήρια:

η συχνότητα

- η ένταση

η διάρκεια του φαινομένου

- η σκοπιμότητα, ο βαθμός πρόθεσης
- ο βαθμός επίδειξης αυτοελέγχου

Μετάβαση από τη νηπιακή στην εφηβική ηλικία και επιθετικότητα

Το παιδί εκδηλώνει από πολύ νωρίς μορφές επιθετικής συμπεριφοράς και θα πρέπει να χρησιμοποιούνται κατάλληλοι παιδαγωγικοί χειρισμοί, εφόσον από τα πρώτα κιάλας χρόνια της ζωής του δημιουργούνται οι βάσεις προσαρμοστικών ή δυσπροσαρμοστικών συμπεριφορών. Η νηπιακή, η πρώτη παιδική και η εφηβική ηλικία αποτελούν τα κύρια χρονικά σημεία διαμόρφωσης της προσωπικότητας και σε

αυτές τις ηλικιακές φάσεις δημιουργείται, συνεπώς, και η βασική στάση ζωής του παιδιού, φιλοκοινωνική ή αντικοινωνική. Κατά την ωρίμανση του παιδιού αναμένεται η συχνότητα και η ένταση της επιθετικής συμπεριφοράς να μειώνεται σημαντικά και αντίστροφα να αυξάνεται η ικανότητα ενσυναίσθησης και κοινωνικής υπευθυνότητας του ατόμου. Με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι τα παιδιά διαβιώνουν σε ένα υποστηρικτικό και φιλικό κείμενο προς αυτά περιβάλλον.

Η εφηβεία σηματοδοτεί μια μεταβατική περίοδο κρίσης, με το άτομο να υπόκειται σε πολλές βιολογικές αλλαγές, από την οποία θα πρέπει να καταφέρει να διαφύγει, προκειμένου να επιτύχει τη σύσταση της δικής του κοινωνικής ταυτότητας. Πέρα από τις ενδο-ατομικές διακυμάνσεις και συγκρούσεις που βιώνει ο έφηβος και την τάση αμφισβήτησης των γενικά αποδεκτών αξιών, αλλάζει σημαντικά και η ζωή του στο σχολείο, κατά τη μετάβασή του από την πρωτοβάθμια στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στο πλαίσιο τέτοιων αλλαγών είναι αναπόφευκτο και αναμενόμενο οι έφηβοι να παρουσιάζουν έντονες κι απότομες συναισθηματικές αλλαγές, επιθετική συμπεριφορά ή ακόμα και ανάληψη ρίσκων. Η έντονη επιθυμία τους για ανεξαρτητοποίηση γίνεται αντιληπτή ως μια συνεχής μάχη διεκδίκησης. Προκειμένου, όμως, να μπορούμε να μιλήσουμε για προβληματική συμπεριφορά και διαταραχή διαγωγής, θα πρέπει ο έφηβος να επιδεικνύει για σημαντικό χρονικό διάστημα δυσκοινωνική ή επιθετική συμπεριφορά, εκτός των επιτρεπτών ορίων και να προβαίνει σε βλαπτικές ενέργειες προς τον εαυτό του και τους άλλους.

Στο κρίσιμο αυτό ηλικιακό στάδιο καθοριστικός είναι ο ρόλος της οικογένειας και η παροχή στήριξης από τους γονείς, αλλά και η κοινωνικοποίηση του εφήβου σε «ομάδες συνομηλίκων», οι οποίες θα αποτελέσουν στήριγμα ομαλής προσαρμογής και προετοιμασίας του εφήβου για την ευρύτερη κοινωνία.

Παράγοντες που συμβάλλουν στην εμφάνιση και στην ενίσχυση της παιδικής επιθετικής συμπεριφοράς

Παρουσιάζεται ένα μεγάλο εύρος ως προς τους παράγοντες που επηρεάζουν και δρουν αποφασιστικά στην κοινωνικοποίηση του ατόμου και που μπορούν να ερμηνεύσουν την εμφάνιση φαινομένων επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών (Αντωνίου, 2004. Αντωνίου, Ντόφη & Παππά, 2013).

Σε επίπεδο οικογένειας

Η οικογένεια ως πρωτογενής ομάδα αποτελεί τον κατεξοχήν και πρώτιστο κοινωνικοποιητικό παράγοντα, που επιδρά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του

ατόμου και λειτουργεί ως πρωτεύον πλαίσιο για τη μίμηση συμπεριφορών. Στο πλαίσιο της οικογένειας και μέσα από τη διαρκή σχέση αλληλεπίδρασης του παιδιού με τα άτομα που συγκροτούν το οικογενειακό του περιβάλλον, το νεαρό άτομο θα αποκτήσει τις πρώτες παραστάσεις και μια πρώτη αντίληψη σχετικά με κοινωνικά αποδεκτές και μη αποδεκτές συμπεριφορές⁵. Οι γονείς αποτελούν τα αρχικά πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία θα εσωτερικεύει το παιδί και θα επηρεάσουν σημαντικά τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του, αλλά και τις σχέσεις του με άλλα άτομα και τη συμπεριφορά του απέναντι σ' αυτά. Η γονική συμπεριφορά είτε άμεση είτε έμμεση απέναντι στο παιδί παίζει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση των προσωπικών αξιών, στάσεων και συμπεριφορών που θα υιοθετήσει το παιδί (Αντωνίου, 2006).

Δεδομένου ότι στο πλαίσιο της οικογένειας, η επιθετική συμπεριφορά αφομοιώνεται ως μαθησιακή λειτουργία, αναφέρονται παρακάτω μερικές από τις γονικές ενέργειες-συμπεριφορές που φέρουν αρνητικές συνέπειες στην κοινωνικοποίηση του παιδιού:

- αυταρχισμός, επιβολή αυστηρών τιμωριών
- χρήση βίας για την επίλυση προβλημάτων
- χαμηλές προσδοκίες για το μέλλον του παιδιού και απόρριψη
- ανεκτικότητα των γονέων στη βία συμπεριφορά των παιδιών
- επίρριψη άδικων ευθυνών
- έλλειψη θέσπισης ορίων για τα παιδιά
- έλλειψη χρόνου, αλλά και διάθεσης για ουσιαστική επικοινωνία και συμμετοχή στα προβλήματα των παιδιών
- χρήση ειρωνείας και προσβολών αντί διαλόγου
- συναισθηματική παραμέληση
- έλλειψη παροχής ασφάλειας
- απρόβλεπτη συμπεριφορά των γονιών μεταξύ υπερβολικής αυστηρότητας και υπερβολικής επιείκειας
- έλλειψη ηθικών αναστολών
- διάσπαση της δομικής λειτουργίας της οικογένειας (διαζύγιο, απώλεια ενός γονέα, χωριστή διαβίωση)

Σε επίπεδο σχολείου

Ενώ η κοινωνικοποίηση του παιδιού ξεκινά από την οικογένεια, η συνέχισή της λαμβάνει χώρα στο σχολικό περιβάλλον⁶, όπου το νεαρό άτομο μαθαίνει να συνυπάρχει με τους άλλους μέσα σε οργανωμένα κοινωνικά πλαίσια και υπό την επιβολή θεσμικών κανόνων. Προκειμένου, όμως, να προσαρμοστεί επιτυχώς το παιδί στη σχολική πραγματικότητα, απαιτείται η πλήρης ταύτισή του με τον κοινωνικό ρόλο που καλείται ν' αναλάβει μέσω των σχολικών απαιτήσεων και την πλήρη αποδοχή του συστήματος. Στη συνέχεια αναφέρονται οι βασικότεροι παράμετροι του εκπαιδευτικού συστήματος που συνδέονται με την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών^{7:8}

- Μονοδιάστατος ρόλος του σχολείου σε μεταδότη γνώσεων
- Ανταγωνιστικότητα και έλλειψη συνεργασίας στη μάθηση
- Έμφαση στην κάλυψη της ύλης και επιβολή ενός μετρικού συστήματος αξιολόγησης
- Έμφαση σε ακαδημαϊκές επιδόσεις, κάνοντας αισθητή τη διάκριση μεταξύ των μαθητών με καλές και κακές επιδόσεις
- Έλλειψη κώδικα συμπεριφοράς και συνολικής σχολικής πολιτικής
- Μετάδοση στερεότυπων γνώσεων και απουσία δημιουργικών μαθημάτων που άπτονται των αναγκών των εφήβων
- Αδιαφορία ή ανοχή στη βίαιη συμπεριφορά
- Μειωμένο ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών για τη συναισθηματική ζωή των παιδιών
- Έλλειψη συμμετοχής γονέων στη σχολική ζωή
- Μη συμμετοχή των μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία
- Έλλειψη προγραμμάτων ψυχοκοινωνικής αγωγής
- Έλλειψη συνεργασίας και αλληλοσεβασμού μεταξύ του εκπαιδευτικού προσωπικού
- Επιβολή κυρώσεων και τιμωριών χωρίς διαπραγμάτευση
- Κακές κτιριακές εγκαταστάσεις και μεγάλος αριθμός μαθητών.

Σε επίπεδο του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος

Βάσει της διαπίστωσης ότι η σχολική βία αντανakλά την αποτυχία της κοινότητας στα σχολεία, η αύξηση των κρουσμάτων σχολικού εκφοβισμού που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μας οδηγεί στην ανάγκη διερεύνησης και ερμηνείας των κοινωνικών παραγόντων που ευθύνονται για την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς. Στη συνέχεια αναφέρονται μερικοί από τους βασικότερους:

- Ραγδαία αύξηση της φτώχειας και διάσπαση του κοινωνικού ιστού
- Υψηλά επίπεδα ανεργίας
- Υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας
- Κοινωνικές ανισότητες και άνοδος ρατσιστικών πολιτικών παρατάξεων
- Προβολή υπέρμετρης βίας στα ΜΜΕ
- Έλλειμμα στις διαπροσωπικές σχέσεις με την πολύωρη απασχόληση με ηλεκτρονικά παιχνίδια και ψηφιακά μέσα επικοινωνίας (smart-phones, tablets κλπ.)
- Κοινωνικές νόρμες με ανοχή στη βία (π.χ. χουλιγκανισμός) .

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ (ΜΕΤΑ-ΑΝΑΛΥΣΗ) ΓΙΑ ΤΗ ΣΒΕ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Σχολικοί χώροι στους οποίους συναντάται πιο συχνά το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού

Γενικά, επικρατεί η άποψη, κατά παραδοχή και των ίδιων των μαθητών, ότι ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να συμβεί οπουδήποτε στο σχολείο, ιδιαίτερα σε τοποθεσίες στις οποίες η επίβλεψη από το προσωπικό του σχολείου είναι περιορισμένη¹⁴. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί πως ο σωματικός εκφοβισμός λαμβάνει χώρα πιο συχνά στους σχολικούς διαδρόμους και λιγότερο συχνά στη σχολική τάξη.

Διαφορές σχολικού εκφοβισμού σε αγόρια και κορίτσια

Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα φανερώνουν ότι υπάρχουν διαφορές στη συχνότητα και στη μορφή με την οποία βιώνουν τον εκφοβισμό τα δύο φύλα. Τα αγόρια σε σύγκριση με τα κορίτσια είναι περισσότερο πιθανό να εμπλακούν σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, είτε ως θύτες, είτε ως θύματα, είτε ως θύτες-θύματα.

Επιπλέον, έρευνες αναφέρουν ότι αγόρια και κορίτσια επηρεάζονται από διαφορετικούς παράγοντες, όταν εκδηλώνουν κάποια εκφοβιστική συμπεριφορά. Πιο συγκεκριμένα, τα κορίτσια φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από κοινωνικές νόρμες, που αλλάζουν με τον καιρό, ενώ τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των αγοριών μπορεί να είναι περισσότερο καθοριστικά για το εάν θα εκδηλώσουν εκφοβιστική συμπεριφορά. Ένα επιπλέον κοινό συμπέρασμα μεταξύ των ερευνών είναι ότι ο σωματικός εκφοβισμός εμφανίζεται, κυρίως, σε αγόρια, ενώ ο έμμεσος εμφανίζεται περισσότερο σε κορίτσια.

Οι μορφές σχολικού εκφοβισμού και η συχνότητα εμφάνισής τους στο σχολικό περιβάλλον

Ανάλογα με τα μέσα που μεταχειρίζεται ο θύτης, για να εκφοβίσει το άτομο που έχει στοχοποιήσει, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε και τις εκδηλώσεις σωματικής και λεκτικής βίας σε σωματικό, λεκτικό, κοινωνικό, έμμεσο, σεξουαλικό ή ηλεκτρονικό εκφοβισμό. Κοινό ερευνητικό πόρισμα αποτελεί η διαπίστωση ότι η σωματική βία αποτελεί τη συνηθέστερη μορφή εκφοβισμού μεταξύ μαθητών πρώτης σχολικής ηλικίας, ενώ η λεκτική και κοινωνική βία αποτελούν τις πιο συνηθείς μορφές εκφοβισμού σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι, καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, καταφεύγουν σε πιο έμμεσες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς.

Αναφορικά με τη συχνότητα εμφάνισης των μορφών εκφοβισμού, τα αποτελέσματα μεγάλων ευρωπαϊκών ερευνών αναδεικνύουν ως συνηθέστερη μορφή σχολικού εκφοβισμού τη χρήση υβριστικών ονομάτων τόσο από τους μαθητές της Πρωτοβάθμιας όσο και από τους μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στη συνέχεια ακολουθούν η διάδοση κάποιας φήμης, η απειλή, το σωματικό τραύμα και ο σεξουαλικός εκφοβισμός, σύμφωνα με τα όσα δήλωσαν μαθητές δημοτικού σχολείου. Στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση εμφανίζεται πολύ πιο συχνά ο σεξουαλικός εκφοβισμός, ενώ ακολουθούν ως μορφές σχολικού εκφοβισμού οι απειλές και χτυπήματα/κλωτσιές. Σημαντική διαφορά μεταξύ των μικρότερων και των μεγαλύτερων παιδιών είναι πως οι μαθητές του δημοτικού σχολείου εμπλέκονται πιο συχνά σε σωματικές παρενοχλήσεις συγκριτικά με τα παιδιά της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης¹⁵.

Οι απόψεις των γονέων για τον σχολικό εκφοβισμό

Η κατανόηση των αντιλήψεων των γονέων γύρω από το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα σημαντική για την καταπολέμησή του. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι γονείς τον σχολικό εκφοβισμό αδιαμφισβήτητα μπορεί να βοηθήσει στην αναγνώριση των περιστατικών και στην οργάνωση δράσεων για την αντιμετώπισή τους. Σε γενικές γραμμές, από έρευνες που έχουν διεξαχθεί φαίνεται πως οι γονείς αισθάνονται ότι γνωρίζουν τί είναι ο σχολικός εκφοβισμός και μπορούν να αντιληφθούν τυχόν περιστατικά που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους χωρίς να γνωρίζουν το ειδικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για το φαινόμενο. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονίσουμε πως γονείς και μαθητές πρέπει να αποδίδουν το ίδιο νόημα στις διάφορες έννοιες που περιγράφουν το φαινόμενο, καθώς όταν αποδίδεται ένα διαφορετικό νόημα υπάρχει ο κίνδυνος να μην μπορεί ο γονιός ν' αντιληφθεί το πρόβλημα και να επέμβει τη στιγμή που πρέπει.

Στη μεγάλη ευρωπαϊκή δημοσκόπηση του OBESSU (Organising Bureau of European School Student Unions, 2014)¹⁶ που πραγματοποιήθηκε σε 2.000 ενήλικους και παιδιά διαπιστώθηκε πως το 34% των ενηλίκων θεωρεί τον σχολικό εκφοβισμό σαν μια «φυσιολογική πράξη» που διαπράττουν οι μαθητές καθώς μεγαλώνουν, ενώ ένας στους έξι ενηλίκους (16%) δήλωσε πως η επικρατέστερη άποψη για το φαινόμενο είναι αυτή που θεωρεί τον εκφοβισμό ως μια πράξη που βοηθά τα παιδιά «να διαμορφώσουν τον χαρακτήρα τους». Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ίδιας

έρευνας, αξίζει ν' αναφερθεί πως κάποιοι γονείς αντιμετωπίζουν τον σωματικό/φυσικό εκφοβισμό ως την πιο σημαντική εκδοχή του σχολικού εκφοβισμού συγκριτικά με τις υπόλοιπες μορφές του.

Ανησυχητικό, όμως, είναι το γεγονός, όπως έχει διαπιστωθεί σε διεθνείς έρευνες¹⁷, ότι οι γονείς δεν απευθύνονται στο προσωπικό του σχολείου, για να ζητήσουν υποστήριξη, όταν αντιλαμβάνονται την εμπλοκή του παιδιού τους σε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζει τη στάση των γονέων απέναντι στον θεσμό του σχολείου και μπορεί να ερμηνευτεί ότι οι γονείς αντιλαμβάνονται πως ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα ζήτημα που δεν σχετίζεται με το σχολικό περιβάλλον ή ότι κρίνουν τα περιστατικά του σχολικού εκφοβισμού ως μη σημαντικά, ώστε να τα αναφέρουν στο προσωπικό του σχολείου.

Οι απόψεις των εκπαιδευτικών για τον σχολικό εκφοβισμό

Η κατανόηση του φαινομένου από τους εκπαιδευτικούς είναι ζωτικής σημασίας, εφόσον επηρεάζει άμεσα τον τρόπο δράσης τους, καθώς και τη γενικότερη στάση τους, όταν έρχονται αντιμέτωποι με περιστατικά σχολικού εκφοβισμού.

Σε διεθνείς έρευνες διαπιστώνεται ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί με τον όρο σχολικό εκφοβισμό αποδίδουν κυρίως τον σωματικό και λεκτικό εκφοβισμό, ενώ δεν συμπεριλαμβάνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, του οποίου τ' αποτελέσματα δεν είναι άμεσα ορατά και διακριτά (όσον αφορά στο θύμα). Οι περισσότεροι δε εκπαιδευτικοί στην απόδοση του σχολικού εκφοβισμού τείνουν να παραλείπουν τον παράγοντα της επανάληψης, ο οποίος είναι αναπόσπαστο κομμάτι του προτύπου εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

Ως προς τη στάση των εκπαιδευτικών, αναδεικνύεται ότι οι γυναίκες εκπαιδευτικοί εκφράζουν αρνητικότερη στάση απέναντι στον σχολικό εκφοβισμό από τους άντρες, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσουν μία θετικότερη στάση προς τα θύματα. Άτομα που εργάζονται περισσότερο καιρό ως εκπαιδευτικοί, φαίνεται ν' αναπτύσσουν λιγότερο θετική στάση απέναντι στα θύματα. Γενικά, διαπιστώνεται ότι οι εκπαιδευτικοί νιώθουν πως έχουν την ευθύνη ν' αντιμετωπίσουν τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, όχι, όμως, και την αυτοπεποίθηση να το κάνουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ, ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός είναι πολυδιάστατα κοινωνικά φαινόμενα που παραβιάζουν τα **δικαιώματα του παιδιού**. Οι Διεθνείς Συμβάσεις και το ευρωπαϊκό και εθνικό θεσμικό πλαίσιο ορίζουν τα δικαιώματα του παιδιού σύμφωνα με την Παγκόσμια Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ και ορίζουν ότι καθένας έχει το δικαίωμα να απολαμβάνει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες χωρίς καμία διάκριση. Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού αναφέρεται στην προστασία των παιδιών από κάθε μορφής κακοποίηση, εκμετάλλευση, διάκριση, ρατσισμό και στη σωματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξη του παιδιού ως πρωταρχικό σκοπό της. Επίσης, αναφέρεται στο δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση, υγεία, πρόνοια, ψυχαγωγία και στη συμμετοχή του στην έκφραση γνώμης, την πληροφόρηση και τον ελεύθερο χρόνο. Οι αποφάσεις πρέπει πάντοτε να λαμβάνονται προς το απόλυτο συμφέρον του παιδιού.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης δημιούργησε το 2006 τον «Πρακτικό Οδηγό για τη Δημοκρατική Διακυβέρνηση των Σχολείων» με οδηγίες και πρακτικές για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την υιοθέτηση στρατηγικών που προάγουν την επικοινωνία, τον διάλογο, τη συνεργασία και την επίλυση συγκρούσεων. Επίσης, με το πρόγραμμα «Building a Europe for and with children» προτείνει μία εκπαίδευση παιδαγωγική και επικεντρωμένη στο παιδί με σκοπό την εξασφάλιση ενός μη βίαιου περιβάλλοντος. Το Συμβούλιο της Ευρώπης επιδιώκει τη θωράκιση των σχολείων με την ισχυροποίηση των δημοκρατικά θεσπισμένων κανόνων και έχει προχωρήσει στη λήψη μέτρων για την πρόληψη και αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού. Αναφέρει την «παιδεία της δημοκρατίας» και την «εκπαίδευση για τα ανθρωπιά δικαιώματα» μέσα από διδακτικές και μαθησιακές πρακτικές.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει στρατηγική για την προστασία του παιδιού και αναγνωρίζει τα δικαιώματα του στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναφέρεται στο δικαίωμα της ελευθερίας, έκφρασης, ασφάλειας, ακεραιότητας, απαγόρευσης βασανιστηρίων.

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση του φαινομένου της σχολικής βίας. Μέσα από το «καθηκοντολόγιο» των εκπαιδευτικών που ορίζει τις υποχρεώσεις τους διαφαίνεται η υποχρέωση τους να προστατεύουν τα παιδιά και γίνεται έμμεση αναφορά στις υποχρεώσεις των σχολικών συμβούλων και του συλλόγου των διδασκόντων. Ο Διευθυντής του σχολείου καθίσταται ο πλέον αρμόδιος για την υγεία και την ασφάλεια των μαθητών μαζί με τους εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας.

Ο Συνήγορος του Παιδιού βάσει νόμου έχει την αρμοδιότητα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων του παιδιού.

Καλές πρακτικές για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου του εκφοβισμού εστιάζουν στη συζήτηση για τα δικαιώματα των παιδιών, στην ανάπτυξη της φιλίας και της αλληλεγγύης, στην ευαισθητοποίηση, στην εποπτεία του σχολικού χώρου και στην ενεργητική εμπλοκή των εκπαιδευτικών και στη διάδραση με τους γονείς και τη σχολική και τοπική κοινότητα. Η δυναμική της ομάδας, των κοινωνικών δεξιοτήτων, της ομαδικής εργασίας των μαθητών, της ενεργητικής συμμετοχής στην εκπαιδευτική διαδικασία, των μεθόδων αυτοπροστασίας των μαθητών και της δημοκρατικής διακυβέρνησης του σχολείου είναι σημαντικές πρωτοβουλίες. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να προωθούν τη συνεργατικότητα μέσω της ομαδοσυνεργατικής μάθησης, να συνομιλούν και να προάγουν την επικοινωνία μεταξύ των μαθητών, να διαχειρίζονται κατάλληλα την τάξη και να έχουν υποστηρικτική συμπεριφορά απέναντι στους μαθητές. Η διαχείριση της τάξης βελτιώνει τις ακαδημαϊκές επιδόσεις των μαθητών και την επικοινωνία μεταξύ τους και βελτιώνει την ποιότητα ζωής της σχολικής κοινότητας.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΘΥΜΑΤΑ, ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Επιπτώσεις στα θύματα

Τα περιστατικά ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού είναι δυνατόν να προκαλέσουν τόσο βραχυπρόθεσμες όσο και μακροπρόθεσμες αρνητικές επιπτώσεις στα θύματα, κυρίως εσωτερικής φύσεως (Αντωνίου & Καμπόλη, 2014· Μέλλου & Αντωνίου, 2013· Πλούμπη & Αντωνίου, 2014).

Βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις

Ορισμένες από τις βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις είναι:

- ανησυχία
- άγχος
- ντροπή
- αισθήματα ανασφάλειας
- φόβος
- χαμηλή αυτοεκτίμηση
- απώλεια ενδιαφέροντος για δραστηριότητες και χόμπι
- αποξένωση από την ομάδα των συνομηλίκων
- συναισθήματα μοναξιάς και εγκατάλειψης
- απομόνωση
- απόκρυψη πιθανών αποριών κατά τη διάρκεια του μαθήματος
- σχολική άρνηση
- μείωση της σχολικής επίδοσης
- μαθησιακές δυσκολίες
- πονοκέφαλοι
- πόνοι στην κοιλιά
- διαταραχές ύπνου
- ενούρηση
- νοσοκομειακή περίθαλψη (σε περιπτώσεις σωματικής βίας)
- σύνδρομο μετατραυματικού στρες (σε περιπτώσεις σωματικής βίας)

Μακροπρόθεσμες επιπτώσεις

Οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις συνήθως συνοδεύουν τα παιδιά για αρκετό καιρό μετά την αποφοίτησή τους από το σχολείο ή ακόμα είναι δυνατό να τους συνοδεύουν και για ολόκληρη την ενήλικη ζωή τους. Αυτές είναι:

- φτωχές κοινωνικές δεξιότητες
- υπερβολική αναστολή
- κακή κοινωνική προσαρμογή
- υψηλά επίπεδα της απόρριψης από ομοτίμους
- σχολική αποτυχία
- σοβαρές ψυχολογικές διαταραχές συμπεριφοράς
- κατάθλιψη
- απόπειρες αυτοκτονίας

Αξίζει να σημειωθεί πως οι επιπτώσεις αυτές είναι συνήθως ισχυρότερες και πιο καθοριστικές για την υπόλοιπη ζωή τους στα κορίτσια συγκριτικά με τ' αγόρια, ενώ, παράλληλα, συμβάλλουν στην αύξηση της απομόνωσής τους από τους άλλους. Έτσι, ενισχύεται ένας φαύλος κύκλος χρόνιας θυματοποίησης και κατ' επέκταση αυξάνεται η πιθανότητα να ξαναγίνουν θύματα.

Επιπτώσεις στους θύτες

Τα περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού δεν επιφέρουν αρνητικές συνέπειες μόνο στα θύματα, αλλά και στους θύτες, κυρίως εξωτερικής φύσεως.

Βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις

- απομάκρυνση από το σχολείο
- διακοπή σχολικής φοίτησης
- τάσεις φυγής από το σπίτι
- κάπνισμα, χρήση αλκοόλ ή εθισμός σε ναρκωτικές ουσίες
- προβληματική και κοινωνικά αποκλίνουσα συμπεριφορά

Μακροπρόθεσμες επιπτώσεις

- αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά
- εγκληματικές ενέργειες
- βεβαρημένο ποινικό μητρώο

Επιπτώσεις στους παρατηρητές

Από τα περιστατικά ενδοσχολικής βίας είναι πολύ πιθανό να επηρεαστούν και οι παρατηρητές των περιστατικών αυτών. Ειδικότερα, είναι πιθανό:

- ν' αποσπαστεί η προσοχή των παρατηρητών από τη γενικότερη μαθησιακή διαδικασία
- να **εξοικειωθούν** με καταστάσεις που προκαλούν πόνο, είτε σωματικό είτε ψυχικό
- να πιστεύουν ότι το δίκαιο είναι του δυνατού
- να φοβούνται τον δυνατό
- να αισθάνονται φόβο στην ιδέα της συναναστροφής τους με τα θύματα, διότι θεωρούν ότι μπορεί να θυματοποιηθούν και οι ίδιοι
- ν' αναπτύξουν αισθήματα ενοχής και ανικανότητας εξαιτίας της δυσκολίας τους να παρέμβουν
- να χαρακτηριστούν από τους συμμαθητές τους ως «καταδότες».

Επιπτώσεις στο σχολείο

Βασικός σκοπός του σχολείου είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών. Η γνωστική, η κοινωνική, η συναισθηματική, η σωματική και η προσωπική ανάπτυξη των παιδιών πραγματοποιείται, κυρίως, μέσω του σχολείου. Οφείλει, λοιπόν, το σχολείο να παρέχει στους μαθητές το κατάλληλο κλίμα, ώστε να πραγματοποιηθούν όλα τα παραπάνω.

Ωστόσο, με την εμφάνιση περιστατικών ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού:

- η σχολική κοινότητα δε δύναται να παρέχει την προβλεπόμενη ασφάλεια στους μαθητές, κάτι που αποτελεί βασικό δικαίωμά τους
- παραβιάζεται το δικαίωμα των παιδιών να διαθέτουν ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής που να επιτρέπει την ισόρροπη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή τους
- σε ακραίες περιπτώσεις, παραβιάζεται το εγγενές δικαίωμα των παιδιών στη ζωή
- οι μαθητές φοβούνται να εκφραστούν ελεύθερα
- περιορίζεται η ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη
- εμποδίζεται η ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους
- δημιουργείται ένα σχολικό κλίμα φόβου και άγχους
- εν τέλει, δεν εξυπηρετούνται οι γνωστικοί και κοινωνικοποιητικοί ρόλοι του σχολείου

Επιπτώσεις στην κοινωνία

Τα περιστατικά ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού δεν θα μπορούσαν να μην έχουν επιπτώσεις και στη λειτουργία της ευρύτερης κοινωνίας. Τέτοια περιστατικά προκαλούν φόβο, ανασφάλεια και αναπόφευκτα επηρεάζονται, σε μακροχρόνιο επίπεδο, η εγκληματικότητα και η βία στο πλαίσιο της κοινωνίας. Ειδικότερα:

- ο επαναλαμβανόμενος χαρακτήρας του εκφοβισμού αναπαράγεται σ' όλη τη ζωή του ατόμου, μέσα από την επίδειξη δύναμης και κυριαρχίας
- είναι πιθανό οι θύτες περιστατικών βίας ή εκφοβισμού σε μεταγενέστερο στάδιο να εμπλακούν και σε εγκληματικές δραστηριότητες
- διαχρονικές μελέτες δείχνουν ότι τα παιδιά-θύτες κουβαλούν αυτά τα προβλήματα κοινωνικής συμπεριφοράς μαζί τους και στην ενήλικη ζωή και, το σημαντικότερο, τα περνούν στη νεότερη γενιά
- ο εκφοβισμός και η βία εξελίσσονται σ' ένα πρόβλημα διαγενεακό
- είναι πολύ πιθανό οι θύτες να εκφοβίζουν τις συζύγους τους και τα παιδιά τους, μια κατάσταση η οποία δημιουργεί έναν κύκλο ενδοοικογενειακής βίας και, έτσι, ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων γενιών επιθετικών παιδιών
- οι θύτες σχολικού εκφοβισμού είναι, συνήθως, θύματα ενδοοικογενειακής βίας,
- υπάρχει, δηλαδή, ένας κύκλος θύματος και θύτη, ο οποίος είναι αρκετά συχνός σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής και κοινωνικής βίας
- μερικά από τα θύματα του πιο ακραίου εκφοβισμού συνήθως είναι και θύτες που χαρακτηρίζονται από ακραία επιθετικότητα.

Συμπερασματικά, σε μια κοινωνία η οποία υποφέρει από περιστατικά εκφοβισμού, βίας και εγκληματικότητας, επικρατεί ανασφάλεια και φόβος για πιθανά εγκλήματα. Έτσι, κλονίζονται τα δημοκρατικά της θεμέλια.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΕ ΜΙΚΡΟ, ΜΕΣΟ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Η οικοσυστημική προσέγγιση του φαινομένου

Μπορούμε με σιγουριά να πούμε ότι η σχολική βία και ο σχολικός εκφοβισμός δεν είναι μεμονωμένα περιστατικά, αποκομμένα από την ευρύτερη κοινωνία. Θα πρέπει, λοιπόν, να μελετηθούν καλύτερα οι μεταβλητές του περιβάλλοντος που μπορεί να εξηγούν ή να συμβάλουν στην εμφάνιση τέτοιων προβληματικών συμπεριφορών των μαθητών. Χρειάζεται, δηλαδή, να κατανοήσουμε και να υιοθετήσουμε μια οικοσυστημική προσέγγιση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των μαθητών στο σχολείο.

Για να ερμηνευθεί, λοιπόν, σωστά και ολιστικά η προβληματική συμπεριφορά των μαθητών, θα πρέπει να μελετηθούν διάφορες παράμετροι του σχολικού και ευρύτερου κοινωνικού συστήματος. Αυτή η μελέτη, θα πρέπει να λαμβάνει τις κατάλληλες αποστάσεις από τη στερεότυπη ερμηνεία της ατομικής ψυχοπαθολογίας των μαθητών.

Η οικοσυστημική προσέγγιση, βασίζεται στις εξής παραδοχές:

- Η προβληματική συμπεριφορά των μαθητών γίνεται καλύτερα κατανοητή μέσα σ' ένα πλαίσιο αλληλεπιδράσεων που συντηρούν αυτή την προβληματική συμπεριφορά
- Η προβληματική συμπεριφορά συνήθως συνεχίζει να υφίσταται, διότι οι γονείς ή/και οι εκπαιδευτικοί συνεχίζουν ν' αντιδρούν με τον ίδιο τρόπο απέναντι σ' αυτήν και, έτσι, συμβάλλουν στη διαίωνιση του προβλήματος
- Μια αλλαγή στην προβληματική συμπεριφορά μπορεί να οδηγήσει και σε άλλες αλλαγές και μακροχρόνιες θετικές επιπτώσεις σε πολλές πλευρές της συμπεριφοράς του μαθητή.

Η παρέμβαση και η τροποποίηση των συστημάτων (εκπαιδευτικοί, σχολεία, οικογένειες, τοπικές κοινωνίες) μέσα στα οποία εμπλέκονται και αλληλεπιδρούν οι μαθητές, είναι ζωτικής σημασίας.¹⁸ Αξίζει, όμως, να σημειωθεί πως δεν μπορεί να

δημιουργηθεί και να εφαρμοστεί ένα πρότυπο ή ένα σύστημα που να βοηθά στην αντιμετώπιση του φαινομένου σε όλες τις χώρες, καθώς τα αίτια της βίας, αλλά και η ίδια η φύση των περιστατικών σχολικής βίας διαφέρουν τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά από χώρα σε χώρα.

Η έννοια της πρόληψης φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού

Η σύγχρονη εκπαιδευτική πράξη δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην πρόληψη προβλημάτων συμπεριφοράς και μάθησης. Στόχος των εκπαιδευτικών συστημάτων είναι να λειτουργήσουν προληπτικά, προτού, δηλαδή, εμφανιστούν τα διάφορα προβλήματα συμπεριφοράς.

Προτάσεις που διαμόρφωσε ο Συνήγορος του Πολίτη και τις υπέβαλε στο Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της βίας μεταξύ μαθητών συνοψίζονται στα εξής:

- Θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη δημοκρατική λειτουργία του σχολείου
 - Θα πρέπει να συναντώνται τακτικά, όπως ο νόμος ορίζει, τα σχολικά συμβούλια και να επιλαμβάνονται θεμάτων που αφορούν στην εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του σχολείου
 - Το Υπουργείο θα πρέπει να προβλέπει νομικά και να υποστηρίζει την καθιέρωση διαδικασιών σύνταξης -με τη συμμετοχή και των μαθητών- και εφαρμογής Σχολικών Κανονισμών σε κάθε σχολική μονάδα
 - Θα πρέπει να γίνονται συχνά συναντήσεις επικοινωνίας στην κάθε τάξη κατά τις οποίες, εκτός των άλλων, θα συζητούνται και θέματα συνεργασίας και σχέσεων μεταξύ των μαθητών
 - Θα πρέπει να προωθηθούν οι ομαδικές δημιουργικές δραστηριότητες στο σχολείο
 - Θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη διαπολιτισμική εκπαίδευση
 - Τα προγράμματα Αγωγής Υγείας θα πρέπει να ενισχυθούν με αντικείμενο σχετικό με την πρόληψη και αντιμετώπιση κάθε είδους βίας
 - Θα πρέπει να πραγματοποιούνται ειδικές συζητήσεις και προγράμματα για την εκπαίδευση των μαθητών στον σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων κατά τη χρήση του διαδικτύου
 - Θα πρέπει να εισαχθούν στην εκπαιδευτική ύλη όλων των τάξεων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης διδακτικές ενότητες σχετικές με τα δικαιώματα, τις ευθύνες και τις κοινωνικές σχέσεις των μαθητών
 - Θα πρέπει να προωθηθεί η διδασκαλία «εναλλακτικών τρόπων αντίδρασης»
-

- Θα πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα σε κάθε σχολείο να αξιοποιεί εκπαιδευτικούς με ειδικές γνώσεις, όπως και διεπιστημονική ομάδα συνεργατών (για παράδειγμα ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.ά)
- Θα πρέπει να καθιερωθούν διαδικασίες «υποβολής και εξέτασης παραπόνων» για δυσλειτουργίες που λαμβάνουν χώρα στο σχολείο
- Θα πρέπει να ενισχυθεί η αυτοεκτίμηση των μαθητών που φαίνονται περισσότερο ευάλωτοι στο να γίνουν θύτες ή θύματα σχολικής βίας και εκφοβισμού.

Συμπερασματικά, για να είναι επιτυχής η πρόληψη, θα πρέπει να δοθεί έμφαση:

- Στο ελκυστικό σχολείο
- Στις σχέσεις εκπαιδευτικών και μαθητών
- Στο «άνοιγμα του σχολείου», δηλαδή στην ύπαρξη συνεργασίας με την τοπική αυτοδιοίκηση και τους φορείς της κοινότητας, ώστε τα σχολεία να μπορούν να φιλοξενούν δραστηριότητες και στον χρόνο εκτός του σχολικού προγράμματος, με κατάλληλη φύλαξη και παρακολούθηση.

Επίπεδα δράσεων Προγραμμάτων πρόληψης και αντιμετώπισης

Τα τελευταία χρόνια λειτουργούν αποτελεσματικά Προγράμματα πρόληψης και αντιμετώπισης της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού σε διάφορες χώρες. Έχει αποδειχθεί πως είναι αποτελεσματικά, διότι υιοθετούν συνήθως την Κοινωνική-Οικοσυστημική Προσέγγιση. Έτσι, στις παρεμβάσεις εμπλέκονται όλοι. Ειδικότερα, τα συνήθη επίπεδα δράσεων των Προγραμμάτων αυτών είναι τα εξής:

- το επίπεδο της κοινότητας
- το επίπεδο της οικογένειας
- το επίπεδο του σχολείου
- το επίπεδο της τάξης
- το επίπεδο της ομάδας των συνομηλίκων
- το επίπεδο του ατόμου (παιδιά και έφηβοι).

Καλές Πρακτικές για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού

Ο όρος «καλές πρακτικές» (effective practices) χρησιμοποιείται κυρίως για την υποδήλωση μιας δοκιμασμένης διαδικασίας ή δράσης, η οποία έχει αποδειχθεί στην πράξη ότι είναι περισσότερο αποτελεσματική από άλλες, όταν εφαρμόζεται υπό

συγκεκριμένες συνθήκες. Ο Συνήγορος του Παιδιού συνοψίζει και προτείνει ορισμένες «καλές πρακτικές» που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στα ελληνικά σχολεία για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της ενδοσχολικής βίας, οι οποίες προέκυψαν το 2010 από τη συλλογή και μελέτη των απόψεων διαφόρων μαθητών και εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο πλαίσιο διαφόρων συναντήσεων και εκδηλώσεων.

Επιπλέον, ορισμένες καλές πρακτικές για την πρόληψη φαινομένων ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού μπορούν να εφαρμοστούν από τους εκπαιδευτικούς στα εξής επίπεδα:

- στο επίπεδο της τάξης
- στο επίπεδο σχολείου

Ορισμένες καλές πρακτικές για την αντιμετώπιση φαινομένων ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού μπορούν να εφαρμοστούν στα εξής επίπεδα:

- στο επίπεδο της διεύθυνσης του σχολείου
- στο επίπεδο των εκπαιδευτικών
- στο επίπεδο των συμμαθητών μέσα στην τάξη
- στο επίπεδο των γονέων του παιδιού που εκφοβίζεται
- στο επίπεδο των γονέων του παιδιού που εκφοβίζει

Η αποτελεσματικότητα κάθε προγράμματος βασίζεται στη διεξαγωγή ενδεδειγμένης έρευνας. Καθώς η υλοποίηση της κάθε εκστρατείας οφείλει να διεξάγεται από άρτια εκπαιδευμένους επαγγελματίες, η επιμόρφωση των εμπλεκόμενων εκπαιδευτικών και η στήριξή τους από ειδικούς οφείλουν να προηγούνται. Η πρόληψη του φαινομένου είναι εξίσου σημαντική, αλλά και σε περίπτωση που έχουν ήδη εκδηλωθεί κρούσματα σχολικού εκφοβισμού, η αντιμετώπισή τους πρέπει να γίνεται με τρόπο που θα αποφεύγει τον στιγματισμό του παιδιού που εμπλέκεται στην κατάσταση, καθώς και της οικογένειάς του²⁰.

Οι εκστρατείες και τα προγράμματα αξιολογούνται ως προς την αποτελεσματικότητά τους σχετικά με τη μείωση των περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς και την αύξηση του αισθήματος ασφάλειας και τη βελτίωση του συναισθηματικού κλίματος. Άλλα χαρακτηριστικά που υποδεικνύουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων είναι η ενίσχυση των διαπροσωπικών δεξιοτήτων των μαθητών και η βαθύτερη κατανόηση του φαινομένου και του μεγέθους του προβλήματος.

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ, ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ «ΚΑΛΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ» ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

. Παρακάτω παρουσιάζονται καλές πρακτικές που εφαρμόζονται στα σχολεία και έχουν λάβει χώρα στην Ελλάδα και το εξωτερικό για την αντιμετώπιση και την πρόληψη του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού. Οι κοινές αρχές εφαρμογής των πρακτικών αυτών, μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- Αναλυτική περιγραφή των πρακτικών πριν από την εφαρμογή τους και ελαστικότητα, ώστε να προσαρμόζονται σε διάφορες περιστάσεις
- Ανοιχτές συζητήσεις μεταξύ των μαθητών και παροχή εποικοδομητικής ανατροφοδότησης, με διευκόλυνση και ενθάρρυνση από τους εκπαιδευτικούς, ώστε οι μαθητές να συμμετέχουν χωρίς εξαναγκαστικό τρόπο
- Οι δραστηριότητες που περιλαμβάνονται είναι βιωματικές και πλούσιες σε αλληλεπίδραση, με σκοπό την αύξηση της αυτοεκτίμησης των μαθητών και την επίλυση προβλημάτων.

Η ουσιαστική συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών είναι κρίσιμης σημασίας για να ενθαρρυνθούν μαθαίνοντας ο ένας από τον άλλον και ανταλλάσσοντας ιδέες και εμπειρίες σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να φροντίζουν ώστε το παιδί να νιώθει την άμεση ανταπόκρισή τους, καθώς και τη διαθεσιμότητα για παροχή βοήθειας, ούτως ώστε να νιώθει εμπιστοσύνη απέναντί τους και να τους ενημερώνει σχετικά με οτιδήποτε συμβαίνει. Εξίσου σημαντικό είναι ο εκπαιδευτικός να πλησιάζει το παιδί που δέχεται εκφοβισμό και το παιδί που εκφοβίζει χωρίς αυτό να νιώσει απειλή ή στιγματισμό και να συζητά με τους γονείς του, ζητώντας συνεργασία από τη διεύθυνση του σχολείου.

Αξίζει να αναφερθεί ότι σε επίπεδο σχολείου η συνεργασία με άλλους φορείς μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά με κοινό σκοπό τη μείωση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού και τη δημιουργία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού κλίματος στο σχολείο με το σημαντικό χαρακτηριστικό της αλληλεγγύης²³. Η διεύθυνση του σχολείου μπορεί να προχωρήσει στη διατήρηση αρχείου καταγραφής των κρουσμάτων εκφοβισμού, παρατηρώντας πού και πότε συνέβη η εκφοβιστική συμπεριφορά, καθώς και ποιοι συμμετείχαν ως θύτες και θύματα, ποιοι ως παρατηρητές και ποια μορφή ενδοσχολικής βίας σημειώθηκε. Σε περίπτωση που η εκφοβιστική συμπεριφορά επαναλαμβάνεται, θα πρέπει να γίνεται συνεννόηση με

τους γονείς του παιδιού, ώστε να προσκληθούν σε κάποια συνάντηση για συζήτηση και να καθοριστεί με ποιον τρόπο θα παρακολουθηθεί το πρόβλημα με στόχο τον έλεγχο πάνω στις εξελίξεις της κάθε περίπτωσης. Το σχολείο μπορεί να ζητήσει συνεργασία με τους γονείς και να καλλιεργήσει υγιή επικοινωνία μεταξύ των γονέων, με εμπιστοσύνη, αυθεντικότητα, ειλικρίνεια και ανοικτό διάλογο.

Οι γονείς των παιδιών που εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού, μπορούν να επωφεληθούν από τη συνεργασία τους και τη διατήρηση επαφής με το σχολείο, μαθαίνοντας για την έκταση των κρουσμάτων εκφοβισμού και τη σοβαρότητά τους, καθώς και για τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί το κάθε περιστατικό. Προσπαθούν να παρέχουν στο παιδί τους την υποστήριξη και το κλίμα ασφάλειας που χρειάζεται, φροντίζοντας να μη νιώσει κριτική και στιγματισμό και ν' ακούν με προσοχή αυτά που θέλει να μοιραστεί το παιδί μαζί τους για το πώς αισθάνεται και τί έχει ανάγκη.

Η κοινότητα του σχολείου είναι σημαντικό ν' αναπτύξει σχέση συνεργασίας με λειτουργούς ψυχικής υγείας και κλινικούς ψυχολόγους για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Οι κλινικοί ψυχολόγοι μπορούν να παρέχουν ενημέρωση και εξηγήσεις στους εκπαιδευτικούς, οργανώνοντας εκπαιδευτικά σεμινάρια σχετικά με ζητήματα που αφορούν στις δραστηριότητες τις οποίες μπορούν να οργανώσουν οι εκπαιδευτικοί στο σχολείο για την επιμόρφωσή τους στη διαχείριση της ενδοσχολικής βίας, την παροχή βοήθειας στους μαθητές και τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης.

Επιπρόσθετα, η συμπεριφορά των ίδιων των μαθητών είναι πολύ σημαντική για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Επομένως, με την ανάπτυξη ξεκάθαρων πρακτικών που αφορούν στη συμπεριφορά των μαθητών μέσα και έξω από την τάξη μπορούν να βοηθηθούν μαθητές που εμπλέκονται συστηματικά σε συμβάντα σχολικού εκφοβισμού, είτε ως θύτες, είτε ως θύματα, ή ως αυτόπτες μάρτυρες. Τέτοιες πρακτικές περιλαμβάνουν:

- Να δώσουν βοήθεια στους μαθητές που τη χρειάζονται και, αν ξέρουν ότι κάποια παιδιά ενοχλούν ένα άλλο, ν' αναφέρουν το συμβάν σε κάποιον δάσκαλο, στον διευθυντή του σχολείου, στους γονείς και να ζητούν βοήθεια
- Να δείξουν αποφασιστικότητα και αυτοπεποίθηση, ενώ, παράλληλα, να είναι διακριτικοί σχετικά με το συμβάν
- Να βρουν έναν τρόπο να εκφράσουν τα συναισθήματά τους
- Να κάνουν παρέα με παιδιά που νιώθουν άνετα και τα εμπιστεύονται και, αν κάποιο παιδί είναι μόνο του, να κάνουν παρέα μαζί του.

Τέλος, οι μαθητές μπορούν να εφαρμόζουν κάποιες πρακτικές που στοχεύουν στην πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού. Στο πλαίσιο των πρακτικών αυτών, οι μαθητές προσεγγίζονται με σκοπό την παροχή υποστήριξης και την ταυτόχρονη αποφυγή εστίασης στο να προσάψουν κατηγορίες. Μπορούν, ακόμη, να προχωρήσουν στην πραγματοποίηση συμβουλευτικών δράσεων και **διαμεσολάβησης** μεταξύ συμμαθητών για την επίλυση διενέξεων και προβλημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

Πρωταρχικό στοιχείο για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού αποτελεί η **αναγνώριση της σύγκρουσης μεταξύ των μαθητών**, προκειμένου να διαπιστωθεί η συχνότητα εμφάνισης, οι χώροι που συμβαίνει, πότε συμβαίνει και ποιοι είναι οι εμπλεκόμενοι μαθητές. Τα περισσότερα περιστατικά παρατηρούνται, όταν οι μαθητές είναι έξω από την τάξη, κατά τη διάρκεια του διαλείμματος ή τις χρονικές περιόδους πριν ή/και μετά από τα μαθήματα και, συνήθως, σε χώρους όπου δεν υπάρχει η επίβλεψη των καθηγητών. Γι' αυτόν τον λόγο, λοιπόν, συνιστάται οι εκπαιδευτικοί να είναι ορατοί σε κοινόχρηστες περιοχές του σχολείου και να συνεργάζονται μεταξύ τους, για να παρατηρούν τη συμπεριφορά των μαθητών, ώστε ν' αναγνωρίζουν γρήγορα και αποτελεσματικά τα σημάδια εκδήλωσης της σύγκρουσης ή ακόμα και συστηματικές αλλαγές στη συμπεριφορά των μαθητών.

Κατά τη διάρκεια εκδήλωσης μιας σύγκρουσης είναι απαραίτητο οι εκπαιδευτικοί να **επεμβαίνουν άμεσα**, για να σταματήσουν τον εκφοβισμό επί τόπου, διατηρώντας, παράλληλα, τον έλεγχο των συναισθημάτων τους. Στη συνέχεια, οφείλουν να μάθουν τί συνέβη, συγκεντρώνοντας στοιχεία για το περιστατικό τόσο από μαθητές όσο και από ενήλικες. Επιπλέον, είναι αναγκαίο να παρέχουν την κατάλληλη υποστήριξη στους μαθητές που εμπλέκονται στη σύγκρουση.

Η τιμωρία πρέπει να επιβάλλεται σε διαπροσωπικό πλαίσιο μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών, ούτως ώστε να έχει προσωπικό νόημα για τον μαθητή που εκφοβίζει. Εκτός από την παροχή υποστήριξης στο θύμα και στον θύτη του εκφοβισμού, είναι σημαντικό οι εκπαιδευτικοί να στηρίζουν και τους μαθητές που παρευρίσκονται στη σύγκρουση, ώστε να συμβάλλουν κι αυτοί στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Επιπρόσθετα, οι γονείς των μαθητών θα πρέπει να συνεργάζονται με τους εκπαιδευτικούς και να εμπλακούν ενεργά στην υλοποίηση δράσεων κατά του σχολικού εκφοβισμού.

Οι εκπαιδευτικοί δε θα πρέπει να ξεχνούν ότι οφείλουν να διασφαλίσουν ένα ασφαλές μαθησιακό περιβάλλον για τη διεξαγωγή της διδασκαλίας, αλλά και για την ικανοποίηση της προσωπικής ανάγκης των μαθητών για ψυχολογική και φυσική

ασφάλεια. Γι' αυτόν τον λόγο, θα πρέπει να συμβάλλουν στη διατύπωση **κανόνων συμπεριφοράς** στην τάξη, στη διαμόρφωση ενός θετικού σχολικού κλίματος²⁴, **στην οικοδόμηση θετικών διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ γονέων – μαθητών – εκπαιδευτικών, στην εφαρμογή καινοτόμων²⁵ μεθόδων διδασκαλίας**, που προωθούν τις θετικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μαθητών και **στη διδασκαλία κοινωνικών δεξιοτήτων**, όπως η επίλυση των συγκρούσεων.

Η **επίλυση των συγκρούσεων** αποτελεί μία από τις σημαντικότερες στρατηγικές για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού. Δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να συμμετέχουν και να προσαρμόζονται σε θετικές συμπεριφορές, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν στην αλλαγή στάσεων των παιδιών με μακροχρόνιες θετικές συνέπειες. Κατά τη διαδικασία επίλυσης των συγκρούσεων, είναι σημαντικό να διαπιστώσει ο εκπαιδευτικός τις ανάγκες των συγκρουόμενων, προκειμένου να μπορεί, στη συνέχεια, να βρει και να προτείνει λύσεις που να ικανοποιούν τα συμφέροντα όλων. Η επίλυση των συγκρούσεων μπορεί να συνδυαστεί με την **επανορθωτική προσέγγιση**, με στόχο την αποκατάσταση των σχέσεων που έχουν ζημιωθεί μέσω του εκφοβισμού.

Ειδικότερα, μέσω της επανορθωτικής προσέγγισης ο εκπαιδευτικός επιδιώκει να επιφέρει μια αίσθηση τύψεων στον μαθητή που εκφοβίζει και, στη συνέχεια, τη θέληση επανόρθωσης εκ μέρους του, ώστε να τον συγχωρέσει ο μαθητής που έπεσε θύμα του εκφοβισμού.

Τέλος, είναι απαραίτητο οι εκπαιδευτικοί να χρησιμοποιούν τους **μηχανισμούς της αξιολόγησης**, ώστε να ερευνήσουν αν οι στρατηγικές για τη μείωση του εκφοβισμού είναι αποτελεσματικές ή αν πρέπει να αναπροσαρμοστούν σύμφωνα με τις συνθήκες, αλλά και τις ανάγκες του πληθυσμού του σχολείου, προκειμένου να βελτιωθεί η αποδοτικότητά τους.

Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στη Σχολική Διαμεσολάβηση, δηλαδή στην εκπαίδευση των μαθητών στη διαχείριση του σχολικού εκφοβισμού. Ο σκοπός του κεφαλαίου είναι αφενός η αποσαφήνιση της έννοιας της «σχολικής διαμεσολάβησης», καθώς και τα μοντέλα με τα οποία μπορεί να εκπαιδευτεί κανείς πάνω σ' αυτήν και αφετέρου η πρακτική εφαρμογή της διαδικασίας της διαμεσολάβησης, οι βασικές αρχές της και το προφίλ των διαμεσολαβητών.

Ορισμός Σχολικής Διαμεσολάβησης

Ο όρος Σχολική Διαμεσολάβηση αναφέρεται «ως η διαδικασία ειρηνικής επίλυσης μιας σύγκρουσης στο πλαίσιο της σχολικής ζωής, μεταξύ δύο ή περισσότερων διαφωνούντων μαθητών με τη βοήθεια ενός τρίτου και ουδέτερου μαθητή - του λεγόμενου διαμεσολαβητή, μέσα από μια δομημένη διαδικασία με σαφή όρια, ενεργητική συμμετοχή και άμεση επικοινωνία μεταξύ των μερών με σκοπό μια εποικοδομητική επίλυση της διαφωνίας»²⁶.

Ως στόχοι αυτού του νέου τρόπου προσέγγισης στην επίλυση και διαχείριση των σχολικών προβλημάτων, αναφέρονται συνοπτικά οι εξής²⁷:

- α) Μείωση πειθαρχικών προβλημάτων και αποβολών
- β) Απελευθέρωση εκπαιδευτικών από τον ρόλο της «αστυνόμησης» των μαθητών
- γ) Μείωση των βίαιων και αντικοινωνικών συμπεριφορών και αποφυγή διάλυσης των φιλικών σχέσεων
- δ) Κλίμα συνεργασίας, αυτονομίας και εποικοδομητικού διαλόγου.

Εκπαίδευση στη διαμεσολάβηση

Η εκπαίδευση στην υποστήριξη συνομηλίκων γενικά εμπεριέχει την ενεργό ακρόαση και την ικανότητα ν' αντιδρά κανείς γνήσια και αυθεντικά στις ανάγκες και στα συναισθήματα αυτών που ζητάνε βοήθεια. Αλλά οι συνομήλικοι υποστηρικτές πρέπει να πάνε πέρα από την ενσυναίσθηση και να προσανατολιστούν σε μία λογική επίλυσης προβλήματος, έτσι ώστε οι εμπλεκόμενοι να προχωρήσουν σε μία μορφή επίλυσης ή αποκατάστασης. Για τον λόγο αυτόν, οι συνομήλικοι υποστηρικτές θα πρέπει να καλλιεργήσουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες. Ως πιο βασικές ικανότητες που οφείλει να έχει ένας διαμεσολαβητής αναφέρονται οι εξής:

- ✓ Ενεργητική ακρόαση
- ✓ Ενσυναίσθηση
- ✓ Θετική αναγνώριση
- ✓ Ευκρίνεια και σαφήνεια
- ✓ Ουδετερότητα
- ✓ Συνεργασία

Πώς γίνεται η εκπαίδευση

Στη σχολική διαμεσολάβηση εκπαιδεύονται ανήλικοι μαθητές διαφόρων ηλικιών. Επομένως, πέρα από τις θεωρητικές γνώσεις οι μαθητές προσεγγίζουν τη διαδικασία βιωματικά μέσα από αντίστοιχες ασκήσεις, παιχνίδια ρόλων, ομαδικά παιχνίδια, δραστηριότητες που καλλιεργούν τον αυτοσεβασμό, την ενσυναίσθηση, την υπομονή και την αμεροληψία. Παράλληλα, μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία εντάσσονται και συζητήσεις με εκπαιδευτικούς.

Πόσο διαρκεί η εκπαίδευση

Η διάρκεια της εκπαίδευσης εξαρτάται από την ηλικία του μαθητικού πληθυσμού, στον οποίο απευθυνόμαστε. Συνεκτιμώντας την ηλικία και το αναπτυξιακό επίπεδο των μαθητών θα λέγαμε πως κατά μέσο όρο: στο δημοτικό η εκπαίδευση διαρκεί 12-18 ώρες, στο γυμνάσιο 12-18 ώρες και στο λύκειο 15-20 ώρες.

Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης

Το περιεχόμενο είναι τόσο θεωρητικό όσο και πρακτικό. Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν²⁹:

- Σχετικά με συγκρούσεις: ορισμούς, μορφές, χαρακτηριστικά
- Μοντέλα διαχείρισης συγκρούσεων
- Επικοινωνιακές δεξιότητες: Σ' αυτές εντάσσεται η μη- λεκτική επικοινωνία, η γλώσσα του σώματος, η σωστή στρατηγική ερωτήσεων, η τεχνική της ουδέτερης ομιλίας και περίληψης

- Δεξιότητες ενεργητικής ακρόασης
- Διαδικασία διαμεσολάβησης
- Έκφραση και διαχείριση συναισθημάτων
- Ζητήματα ταυτότητας, διαφορετικότητας και αποδοχής
- Αξιολόγηση
- Πολιτική του προγράμματος, τρόποι και κριτήρια εφαρμογής του

Τεχνικές διαμεσολάβησης

Ορισμένες βασικές τεχνικές διαμεσολάβησης είναι οι εξής:

- i. **Παράφραση:** Ο διαμεσολαβητής επαναλαμβάνει με δικά του λόγια αυτό που έχει πει ο διαφωνών.
- ii. **Αντανάκλαση συναισθημάτων:** Ο διαμεσολαβητής συνοψίζει με δικά του λόγια τα συναισθήματα των δύο πλευρών.
- iii. **Χρήση ενθαρρυντικών εκφράσεων:** Τόσο οι ενθαρρυντικές εκφράσεις όσο και οι κινήσεις (κούνημα κεφαλιού) βοηθούν τον ομιλητή να συνεχίσει να μιλά, προκειμένου να δώσει περισσότερες εξηγήσεις για τις θέσεις του.
- iv. **Χρήση ανοιχτών ερωτήσεων:** Οι κλειστές ερωτήσεις δε βοηθούν, ώστε το πρόβλημα να βγει στην επιφάνεια. Ο διαμεσολαβητής πρέπει να θέτει ανοικτά ερωτήματα τα οποία επιτρέπουν στους διαφωνούντες να εκφράζονται ειλικρινά και ελεύθερα.
- v. **Θετική αναπλαισίωση:** Ο διαμεσολαβητής φροντίζει πάντα να μεταφέρει την κατάσταση σε πιο θετικά πλαίσια. Τονίζει τα θετικά σημεία που παρατηρεί κατά τη διάρκεια της διαδικασίας.
- vi. **Περίληψη:** Αφού αναφέρει περιληπτικά ο διαμεσολαβητής όσα είπε ο κάθε διαφωνών, συμπεριλαμβανομένων των σκέψεων και συναισθημάτων του, τον ρωτά αν θέλει να προσθέσει κάτι άλλο.
- vii. **Κατάλληλη γλώσσα σώματος:** Ο διαμεσολαβητής δεν πρέπει με τη στάση του να δείχνει ότι βαριέται. Τουναντίον, πρέπει να δείχνει θέληση, για να βοηθήσει και ηρεμία, για να συντονίζει την κουβέντα.
- viii. **Δημιουργία εναλλακτικών λύσεων:** Ο διαμεσολαβητής πρέπει να παροτρύνει να προτείνονται αρκετές λύσεις ώστε οι δύο διαφωνούντες να συνειδητοποιήσουν ότι στη διαφωνία δεν υπάρχουν μονόδρομοι, αλλά από κοινού μπορούν να διαλέξουν μια κοινή λύση και την εναλλακτική μέσα από άλλες που ικανοποιεί ισόποσα και να είναι ωφέλιμη και για τις δύο πλευρές³⁰.

Η διαδικασία της διαμεσολάβησης

Προκειμένου η διαμεσολάβηση να είναι επιτυχής θα πρέπει να ισχύουν οι εξής αρχές:

1^{ον}: Οι διαφωνούντες να είναι ίσης ή περίπου ίσης δύναμης

2ον: Οι διαφωνούντες να είναι πρόθυμοι να εμπλακούν στη διαδικασία της διαμεσολάβησης

3ον: Η διαδικασία να είναι εθελοντική και όχι υποχρεωτική

Κατά την πρώτη συνάντηση ο διαμεσολαβητής, κατόπιν αιτήματος, κάνει μια πρώτη επαφή ξεχωριστά με την κάθε πλευρά (θύμα-θύτη) προκειμένου να πάρει κάποιες πρώτες πληροφορίες, αλλά και να ενημερώσει για τους κανόνες της διαδικασίας, τονίζοντας πως τηρείται η εχεμύθεια. Εάν και οι δύο πλευρές είναι σύμφωνες, ορίζεται ώρα και μέρα συνάντησης.

Κατά την επίσημη συνάντηση ακολουθείται η εξής διαδικασία:

- Έναρξη της συνεδρίας: Γνωριμία των συμμετεχόντων
- Παρουσίαση του ρόλου της διαμεσολάβησης, της διαδικασίας και των αρχών της
- Ανάπτυξη αξιοπιστίας και εμπιστοσύνης μεταξύ των πλευρών, αλλά και προς τη διαδικασία
- Συγκέντρωση πληροφοριών
- Έκφραση στόχων των πλευρών
- Έκφραση συναισθημάτων
- Επικέντρωση σε «κοινό» έδαφος
- Εύρεση πιθανών λύσεων
- Αξιολόγηση προτεινόμενων λύσεων και επιλογή τελικής συμφωνίας
- Σύνταξη γραπτής συμφωνίας και κλείσιμο
- Ορισμός μελλοντικής συνάντησης

Πιθανά προβλήματα

Στην αρχή ένα πρόγραμμα διαμεσολάβησης απαιτεί την εμπλοκή των ενηλίκων, καθότι, με επίμονη και υποστηρικτική επίβλεψη ενηλίκων, μπορεί να εξελιχθεί και να βελτιωθεί όσο οι διαμεσολαβητές αποκτούν εμπειρία. Προβλήματα που μπορεί να προκύψουν σε ένα πρόγραμμα διαμεσολάβησης είναι τα εξής:

- **Κατάχρηση της διαδικασίας:** Οι μαθητές μπορεί να καταχραστούν τη διαμεσολάβηση πχ. δημιουργώντας προβλήματα, για να φύγουν από την τάξη. Πιθανό είναι να μην είναι ειλικρινείς στη διαμεσολάβηση, να φτάνουν σε συμφωνία για να τελειώσει η διαμεσολάβηση και στη συνέχεια το θέμα να συνεχιστεί.
- **Συχνή αίτηση για διαμεσολάβηση:** Μπορεί κάποιος μαθητής να ζητά συχνά τη διαμεσολάβηση είτε γιατί στερείται κοινωνικών δεξιοτήτων είτε για να τραβήξει την προσοχή. Σ' αυτήν την περίπτωση η παρέμβαση ενήλικα θεωρείται κατάλληλη.

Περισσότεροι από δύο μαθητές αιτούνται διαμεσολάβηση: Η διαμεσολάβηση είναι μία διαδικασία επίλυσης προβλήματος ανάμεσα σε δύο άτομα και λειτουργεί καλύτερα μ' αυτόν τον περιορισμένο αριθμό εμπλεκομένων.

- **Αδιαλλαξία:** Σε περίπτωση που οι εμπλεκόμενοι είναι απρόθυμοι να συνεργαστούν, ο διαμεσολαβητής μπορεί να χρησιμοποιήσει διάφορες τακτικές, όπως πχ. να οριστεί άλλη ώρα συνάντησης, ώστε να είναι πιο δεκτικοί στη συνεργασία ή σε ακραίες περιπτώσεις να ζητήσει τη βοήθεια ενήλικα.
- **Παραβίαση θεμελιωδών κανόνων:** Λόγω του θυμού και της έντασης, οι εμπλεκόμενοι μπορεί να εκφράσουν έντονα τα συναισθήματά τους με ποικίλους τρόπους, όπως πχ. βρισιές, απειλές.
- **Έξαρση βίας ή ένταση συναισθημάτων:** Σε τέτοιες περιπτώσεις συνιστάται να υπάρχει ένας ενήλικας σε ασφαλή απόσταση μέσα στον χώρο ή έξω απ' αυτόν.
- **Ασυμφωνία:** Σ' αυτήν την περίπτωση οι διαμεσολαβητές δεν πρέπει να αισθάνονται υπεύθυνοι, καθώς δεν είναι δική τους αρμοδιότητα η κατάληξη σε συμφωνία, αλλά η παροχή των κατάλληλων συνθηκών, για να γίνει αυτό.
- **Παραβίαση της συμφωνίας:** Το θέμα μπορεί να λυθεί είτε με επαναφορά της συμφωνίας είτε με μία δεύτερη διαμεσολάβηση.
- **Παραβίαση ιδιωτικότητας:** Στο πλαίσιο της διαμεσολάβησης πρέπει να υπάρχει εχεμύθεια, ωστόσο μπορεί να προκύψουν θέματα τα οποία οι διαμεσολαβητές πρέπει να μην αποκρύψουν, όπως πχ. απειλές σωματικής βίας, παράνομες δράσεις, κατοχή όπλου.
- **Ζητείται η συμβολή ενήλικα/εκπαιδευτικού:** Δεδομένου ότι η διαδικασία της διαμεσολάβησης είναι εθελοντική, η παρουσία του ενήλικα/εκπαιδευτικού θα πρέπει να είναι αποδεκτή απ' όλους τους εμπλεκόμενους³¹.

Οι εκπαιδευτικοί που γνωρίζουν τη διαδικασία της διαμεσολάβησης έχουν τη δυνατότητα να τη χρησιμοποιήσουν τόσο σε μικρά όσο και σε μεγάλα προβλήματα σχολικού εκφοβισμού και είναι σε θέση ν' ανταποκριθούν στις νέες εκπαιδευτικές ανάγκες, οι οποίες συνίστανται στη δημιουργία ενός **συνεργατικού σχολείου** (cooperative school) μέσα στο οποίο οι μαθητές θα καλλιεργήσουν δεξιότητες συνεργασίας και επικοινωνιακού διαλόγου.